

НАБУТТЯ ПРОКУРОРОМ СТАТУСУ ПОЗИВАЧА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВИСНОВКІВ ВЕЛИКОЇ ПАЛАТИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

ACQUISITION BY THE PROSECUTOR STATUS OF THE PLAINTIFF IN CIVIL PROCEEDINGS THROUGH THE PRISM OF THE CONCLUSIONS OF THE GREAT HOUSE OF SUPREME COURT

Гузе К.А., к.ю.н.,
асистент кафедри цивільного процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано особливості реалізації прокурором конституційної функції представництва інтересів держави у цивільному процесі та набуття ним правового статусу позивача. Досліджено теоретичні вчення про інститут сторін, висновки Конституційного Суду України, практику Великої Палати Верховного Суду, нормативні акти України, що регулюють діяльність органів прокуратури, органів державної влади (органів місцевого самоврядування) в суді, міжнародні стандарти функціонування прокуратури поза межами кримінальної сфери, що сформульовані міжнародними установами Ради Європи (Консультативною радою європейських прокурорів, Європейським судом із прав людини). Такий системний аналіз дав змогу дійти висновку, що контроль над здійсненням суб'єктами владних повноважень своїх функцій передусім повинен покладатися на вищестоящі органи та їх керівництво, а не на прокуратуру, а тому діяльність прокурора з реалізації функції представництва інтересів держави у цивільному процесі повинна носити не контрольний, а допоміжний, субсидіарний характер. Оскільки органи державної влади (органів місцевого самоврядування) уповноважені законом самостійно звертатися до суду за захистом інтересів держави, це виключає можливість для органів прокуратури посилатися у заяві на факт відсутності органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, і, як наслідок, нівелює випадки набуття прокурором статусу позивача в суді. На підставі цього сформульовано пропозиції щодо вдосконалення процесуального законодавства та виключення другого речення абз. 2 ч. 5 ст. 56 Цивільного процесуального кодексу України такого змісту: «У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві, і в такому разі прокурор набуває статусу позивача» з тексту цього Кодексу.

Ключові слова: прокурор, представництво прокурором інтересів держави у цивільному процесі, набуття прокурором статусу позивача, орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах.

The article analyzes the peculiarities of the prosecutor's implementation of the constitutional function of representing the interests of the state in civil proceedings and the acquisition of the legal status of the plaintiff. Theoretical doctrines about the institute of the parties, conclusions of the Constitutional Court of Ukraine, practice of the Grand Chamber of the Supreme Court, normative acts of Ukraine regulating the activity of prosecutor's offices, state authorities (local self-government bodies) in court, international standards of functioning of the prosecutor's office outside the criminal sphere international institutions of the Council of Europe (Advisory Council of European Prosecutors, European Court of Human Rights). This systematic analysis led to the conclusion that control over the exercise of their powers by the subjects of power, in the first place, should rely on higher authorities and their leadership, not the prosecutor's office, and therefore the prosecutor's activities to represent the state in civil proceedings, should not be a control, but ancillary, subsidiary nature. As public authorities (local governments) are authorized by law to apply to the court to protect the interests of the state, this excludes the possibility for prosecutors to refer in the statement to the absence of a body authorized by the state to perform relevant functions in disputed legal relations, and as a result the prosecutor the status of the plaintiff in court. Based on this, proposals were formulated to improve the procedural legislation and exclude the second sentence of para. 2 h. 5 st. 56 of the Civil Procedure Code of Ukraine reads as follows: "In the absence of such a body or lack of authority to apply to the court, the prosecutor indicates this in the statement of claim and in this case the prosecutor acquires the status of plaintiff", from the text of this Code.

Key words: prosecutor, representation by the prosecutor of the interests of the state in civil proceedings, acquisition by the prosecutor of the status of the plaintiff, the body authorized by the state to carry out the corresponding functions in disputable legal relations.

Згідно з ч. 4, 5 ст. 56 ЦПК України, прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, у позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, у чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. У такому разі зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві, і в такому разі прокурор набуває статусу позивача [1].

Указані положення кореспондуються з приписами абз. 1, 2 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», згідно з якими прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесено відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу. Наявність таких обставин обґрунтовується прокурором у порядку, передбаченому частиною четвертою цієї статті [2].

Системний аналіз наведених законодавчих положень дає змогу дійти висновку, що прокурор під час здійснення представництва інтересів держави може виступати в суді у двох правових статусах. Так, якщо прокурор звернувся із заявою до суду, а законом визначений орган державної влади, орган місцевого самоврядування, який у спірних правовідносинах уповноважений представляти інтереси держави в суді, то цей орган набуває статусу позивача, а прокурор діє в суді в особі цього органу. Коли законом не визначений такий орган або він не наділений повноваженнями щодо звернення до суду в інтересах держави, у такому разі прокурор, звертаючись із заявою до суду, сам набуває правового статусу позивача.

Передбачена законом можливість набуття прокурором правового статусу позивача є доволі дискусійним питанням процесуальної науки.

Зокрема, деякі вчені вважають, що прокурор у суді займає процесуальне становище позивача, адже за його заявою може бути порушена справа, він є суб'єктом доказування та наділений правом брати участь у судових засіданнях, добиваючись задоволення заявлених вимог [3, с. 125; 4, с. 104; 5, с. 66]. Схожої точки зору дотримуються інші науковці. При цьому, розмежовуючи поняття сторони в процесуальному й матеріально-правовому розу-

мінні, вони сходяться на думці, що прокурор, який звернувся до суду з позовом, є «процесуальним позивачем». На обґрунтування цієї точки зору її прихильники зазначають, що хоча прокурор і не має матеріальної заінтересованості в результаті справи (на нього не поширюється сила судового рішення), по суті, він виконує всі основні функції позивача (обґрунтовує позов, дає пояснення за заявленим позовом, бере участь у судових дебатах) [6, с. 35; 7, с. 85; 8, с. 100; 9, с. 52–53].

Із вищезазначеними судженнями науковців складно погодитися, адже під час визначення правового статусу прокурора в суді необхідно враховувати зміст та характер його юридичної заінтересованості та заінтересованості позивача. У них вона різна за змістом. Якщо у позивача заінтересованість має особистий матеріально-правовий характер, то заінтересованість прокурора носить лише процесуальний характер [10, с. 31] і полягає у прагненні останнього отримати позитивне рішення для суб'єкта (громадянина, держави), представництво інтересів якої він здійснює у суді. Прокурор не є учасником спірних матеріально-правових відносин, що виникають між сторонами і становлять предмет судового розгляду. На відміну від сторони рішення суду за позовом прокурора поширюється не на нього, а на особу, в інтересах якої була порушена справа, до того ж він звільняється від сплати судових витрат [11, с. 103–104]. Ось чому прокурора не можна ототожнювати зі стороною (позивачем) у процесі, як уважають деякі вчені. Не можна також погодитися з думкою тих науковців, які вважають прокурора «процесуальним позивачем» («позивачем у процесуальному розумінні»), тим самим розмежовуючи поняття сторони в процесуальному та матеріально-правовому розумінні. Як справедливо підкреслює С.Ю. Кац, неправильно ділити єдине поняття сторони на дві частини: сторона в матеріальному та сторона у процесуальному сенсі, адже така конструкція є дуточною [12, с. 13]. Схожої точки зору дотримується і М.Й. Штефан, який пише: «Прокурор – не сторона у процесуальному розумінні, оскільки нашому праву невідомий поділ суб'єкта процесуальних правовідносин на дві частини: матеріальну і процесуальну. Така назва не розкриває правової природи участі прокурора у цивільному процесі» [13, с. 138].

Дійсно, не можна вважати прокурора «позивачем у процесуальному розумінні», оскільки таке визначення його правового статусу суперечить сталим ученням теорії процесуального права про сутність та ознаки таких її інститутів, як позивач, відповідач, сторони, процесуальна співучасть тощо. Так, позивачем є особа, яка звернулася до суду за захистом свого порушеного чи оспорюваного права або інтересу, чи особа, на захист прав якої порушена справа; відповідачем – особа, яка, на думку позивача, порушила чи оспорила його суб'єктивні права чи законні інтереси; сторонами – особи, правовий спір яких вирішується у суді, які мають юридичну заінтересованість у результатах справи, наділені комплексом процесуальних прав та обов'язків, необхідних для захисту своїх прав та інтересів, що охороняються законом, а також для здійснення судової діяльності [10, с. 30–32].

Набуття прокурором статусу позивача з підстав, передбачених процесуальним законодавством (ч. 5 ст. 56 ЦПК України), не кореспондується з тлумаченнями Конституційного Суду України, висловленими їм у п. 5 мотивувальної частини рішення № 3-рп/99 від 8 квітня 1999 р. (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді), згідно з якими державу в суді представляють відповідні органи державної влади (місцевого самоврядування, яким законом надано повноваження органу виконавчої влади) в межах їх компетенції через свого представника. Останній фактично є позивачем у справах, порушених за позовною заявою прокурора [14].

Проблема набуття прокурором правового статусу позивача є актуальною не лише в науці, а й на практиці.

Показовою у цьому питанні є правова позиція, висловлена Великою Палатою Верховного Суду (далі – ВПВС) 26 червня 2019 р. у справі № 587/430/16-ц за позовом заступника керівника Сумської місцевої прокуратури Сумської області до ГУ Держгеокадастру у Сумській області та ОСОБА_1 про визнання незаконними та скасування наказів про надання дозволу ОСОБА_1 на розроблення проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок, визнання недійсним договору оренди цих ділянок, укладеного між відповідачами, та повернення їх у державну власність.

Звертаючись до суду у своїй позовній заяві, прокурор посилався, зокрема, на те, що у спірних правовідносинах відсутній орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції, а тому він є позивачем у справі за вимогами до відповідачів. Ухвалою Сумського районного суду Сумської області, залишену без змін Апеляційним судом Сумської області, позовну заяву прокурора залишено без розгляду. В обґрунтування своїх висновків суди першої та апеляційної інстанцій посилалися на те, що Держгеокадастр України в особі голови на виконання повноважень у сфері розпорядження земельними ділянками сільськогосподарського призначення державної форми власності має право у позасудовому порядку скасувати повністю або частково акти головних управлінь, у тому числі ГУ Держгеокадастру у Сумській області. Прокурор лише формально вказав про відсутність органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, і не надав доказів на підтвердження цього факту. Тобто наявна невідповідність позовної заяви прокурора вимогам закону. Оскільки зазначені порушення були виявлені під час розгляду справи, а прокурор їх не усунув у ході розгляду справи, суд застосував наслідки, передбачені п. 8 ч. 1 ст. 207 ЦПК України в редакції до 15 грудня 2017 р. (п. 8 ч. 1 ст. 257 ЦПК України в чинній редакції), залишивши заяву без розгляду. Не погоджуючись з такими висновками судів першої та апеляційної інстанцій, прокурор звернувся з касаційною скаргою, вважаючи, що судами неправильно застосовані норми матеріального права та порушені норми процесуального права.

Дослідивши матеріали справи, ВПВС дійшла такого правового висновку про застосування норм права.

Прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, у позовній заяві (заяві) самостійно визначає, у чому полягає порушення інтересів держави, та обґрунтовує необхідність їх захисту, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві, і в такому разі прокурор набуває статусу позивача (абз. 2 ч. 2 ст. 45 ЦПК України у редакції, чинній до 15 грудня 2017 р.). Аналогічний припис закріплений у ч. 4 ст. 56 ЦПК України, чинному з 15 грудня 2017 р.

Оскільки повноваження органів влади, зокрема і щодо здійснення захисту законних інтересів держави, є законодавчо визначеними, суд, згідно з принципом *iura novit curia* («суд знає закони»), під час розгляду справи має самостійно перевірити доводи сторін щодо наявності чи відсутності повноважень органів влади здійснювати у спосіб, який вибрав прокурор, захист законних інтересів держави у спірних правовідносинах.

Якщо підставою для представництва інтересів держави прокурор зазначив відсутність органу, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати захист законних інтересів держави у спірних правовідносинах, цей довід прокурора суд повинен перевірити незалежно від того, чи надав прокурор докази вчинення ним дій, спрямованих на встановлення відповідного органу. Процедура,

передбачена абз. 3 і ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» (щодо обов'язку прокурора попередньо, перед зверненням до суду, повідомити про це суб'єкта владних повноважень. – доповнено К.Г.) застосовується до встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді у разі, якщо захист законних інтересів держави не здійснює або неналежним чином здійснює суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені повноваження з такого захисту [15].

Аналізуючи вищенаведену правову позицію ВПВС, з деякими його положеннями важко погодитися. Так, формулюючи свій висновок, Суд зазначає, що у разі коли підставою для представництва інтересів держави прокурор зазначив відсутність органу, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати захист законних інтересів держави у спірних правовідносинах, цей довід прокурора повинен перевірятися судами незалежно від того, чи надав прокурор докази вчинення ним дій, спрямованих на встановлення відповідного органу.

Тобто ВПВС, по суті, допускає потенціальну можливість відкриття цивільної справи за наявності у позовній заяві прокурора лише вказівки на факт порушення державного інтересу та відсутності органу державної влади (відсутність у нього повноважень) для захисту порушених інтересів держави в суді у спірних правовідносинах без доведення цього факту, що, на нашу думку, не кореспондується з одним із конститутивних принципів цивільного процесу – принципом змагальності. Відповідно до загальних засад цього принципу, кожна сторона повинна довести ті обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, окрім випадків, встановлених Кодексом (ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК України). Це кореспондується з п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України, де передбачено, що позовна заява повинна містити виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, а також зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини. Із наведеного випливає, що в позовній заяві (заяві) прокурора, згідно з вимогами закону та принципом змагальності, мають бути зазначені докази на підтвердження підстав здійснення представництва, зокрема щодо відсутності органу, уповноваженого державою здійснювати функції захисту інтересів держави у спірних правовідносинах, або відсутності повноважень у останнього звертатися до суду з позовом (заявою), який подав прокурор. При цьому, незважаючи на зазначені у позовній заяві (заяві) доводи прокурора, суди самостійно повинні перевіряти наявність підстав для здійснення посадовими органами прокуратури представництва інтересів держави, а за відсутності таких повертати цю заяву відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 41 ЦПК України.

Як уявляється, вищенаведені висновки ВПВС, за якими не виключається можливість відкриття цивільної справи за наявності у позовній заяві прокурора лише вказівки на факт порушення державного інтересу, а також на факт відсутності у спірних правовідносинах органу державної влади (органу місцевого), уповноваженого захищати законні інтереси держави у суді, без наведення з боку прокуратури доводів щодо цього йде врозрід не лише з принципом змагальності, а й міжнародними стандартами функціонування прокуратури в суді поза межами кримінальної сфери, що сформульовані міжнародними установами.

Так, Консультативна рада європейських прокурорів у п. 34 Висновку № 3 (2008) від 21 жовтня 2008 р. закликала держави – члени Ради Європи, де прокуратура виконує функції за межами сфери кримінального права, забезпечити їх реалізацію, зокрема, виходячи з того, що прокурори мають користуватися тими ж правами й обов'язками, як будь-яка інша сторона, і не повинні мати привілейоване становище у ході судових проваджень (рівність сторін позову) [16].

Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй прецедентній практиці також наголошує на необхідності збереження принципу змагальності, коли у справі бере участь прокурор. Наприклад, у справі «Менчинська проти Російської Федерації» (заява № 42454/2) від 15 січня 2009 р., проаналізувавши відповідність дій прокурора положенням Конвенції, ЄСПЛ дійшов висновку, що у зв'язку з його вступом у судовий процес на стороні відповідача (Норильського центру зайнятості) був порушений принцип рівності сторін, який є складовим елементом права на справедливий судовий розгляд (§ 31).

Діяльність прокуратури у суді повинна відповідати не лише змагальним засадам судочинства, а й мати виключний характер. Зокрема, ЄСПЛ у наведеному рішенні наголосив, що підтримка, яка надається прокуратурою одній зі сторін, може бути виправдана за певних обставин, наприклад під час захисту інтересів незахищених категорій громадян (дітей, осіб з обмеженими можливостями та інших категорій), які, ймовірно, не в змозі самостійно захищати свої інтереси, або в тих випадках, коли відповідним правопорушенням зачіпаються інтереси великого числа громадян, або у випадках, коли потрібно захистити інтереси держави (§ 35) [17].

У цьому аспекті слід зазначити, що контроль над здійсненням суб'єктами владних повноважень своїх функцій (так саме, як і оцінка їх діяльності) передусім повинен покладатися на вищестоящі органи та їх керівництво, а не на прокуратуру. При цьому підконтрольність означає, що всю діяльність органів або якийсь її обсяг перевіряють вищі органи або орган, спеціально створений для здійснення контролю чи нагляду [18, с. 79]. А тому діяльність прокурора з реалізації функцій представництва інтересів держави у цивільному процесі повинна носити не контрольний, а допоміжний, субсидіарний характер.

Крізь призму зазначеного підходу слід критично оцінити не лише проаналізовані висновки ВПВС, сформульовані у вищезгаданій постанові від 26 червня 2019 р. у справі № 587/430/16-ц, а й доводи прокуратури, яким суд касаційної інстанції не дав оцінки, а саме, що у спірних правовідносинах, які були предметом розгляду у зазначеній справі, відсутній орган, до компетенції якого віднесено повноваження здійснення захисту законних інтересів держави. Відповідним органом, як уявляється, повинна виступати Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – Держгеокадастр).

Так, згідно з Положенням про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, що затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15 (далі – Положення), Держгеокадастр є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства й який реалізує державну політику у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів (п. 1 Положення). При цьому контроль над здійсненням в апараті Держгеокадастру та його територіальних органах Конституції та законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України та наказів Міністерства з питань, що належать до компетенції Держгеокадастру, здійснює його Голова (підп. 2 п. 11 Положення). Іншими словами, контроль над відповідністю актів територіальних органів Держгеокадастру законодавству України покладається саме на Держгеокадастр України в особі його Голови. Він вправі не лише в адміністративному, а й в судовому порядку реалізовувати свої повноваження, адже Держгеокадастр є юридичною особою

публічного права (п. 15 Положення), а посадові особи Держгеокадастру (у тому числі Голова. – доповнено К.Г.) та його територіальних органів мають право звертатися до суду з позовом щодо відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, а також повернення самовільно зайнятих чи тимчасово зайнятих земельних ділянок, строк користування якими закінчився (п. 5-1 Положення) [19].

Із вищенаведеного випливає, що судовий захист у сфері розпорядження земельними ділянками сільськогосподарського призначення державної форми власності, у тому числі незаконність актів територіальних органів Держгеокадастру, передусім повинен здійснюватися саме Держгеокадастром. Коли останній не усуває незаконність актів підпорядкованих йому територіальних органів в адміністративному чи судовому порядку, прокуратура вправі звернутися до суду з позовом в особі цього центрального органу державної влади. Тобто у справі № 587/430/16-ц, яка предметом розгляду ВПВС, прокурору підлягало звертатися із заявою до суду в особі Держгеокадастру (позивач) до ГУ Держгеокадастру у Сумській області та ОСОБА_1, а не вказувати себе позивачем, обґрунтовуючи це відсутністю органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах.

Продовжуючи аналіз проблеми набуття прокурором статусу позивача в цивільному процесі, слід звернути увагу на те, що в останній час внесено низку змін та доповнень до законодавчих актів України, якими розширені повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо права самостійного звернення до суду на виконання покладених законом функцій. Наприклад, згідно зі ст. 18¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», орган місцевого самовря-

дування може бути позивачем та відповідачем у судах загальної юрисдикції, зокрема звертатися до суду, якщо це необхідно для реалізації його повноважень і забезпечення виконання функцій місцевого самоврядування»; у п. 5 ст. 28 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» закріплюється право цих органів самостійно «звертатися до суду та здійснювати інші функції і повноваження у спосіб, передбачений Конституцією та законами України»; у ст. 28 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» передбачено, що міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та їхні територіальні органи звертаються до суду, якщо це необхідно для здійснення їхніх повноважень у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України.

Оскільки органи державної влади (органи місцевого самоврядування) уповноважені законом самостійно звертатися до суду за захистом інтересів держави, це виключає можливість для органів прокуратури посилалися в заяві на факт відсутності органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, і, як наслідок, нівелює випадки набуття прокурором статусу позивача у суді.

Ураховуючи проведений аналіз теоретичних учень про інститут сторін, практику ВПВС, міжнародні стандарти органів РС щодо функціонування прокуратури поза межами кримінальної сфери, зміст нормативних актів України, що регулюють діяльність органів прокуратури, органів державної влади (місцевого самоврядування) в суді, вважаємо, що друге речення абз. 2 ч. 5 ст. 56 ЦПК України «У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві, і в такому разі прокурор набуває статусу позивача» необхідно виключити з тексту цього Кодексу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–42. Ст. 492.
2. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2/3. Ст. 12.
3. Абрамов С.Н. Советский гражданский процесс : учебник. Москва : Юрид. лит., 1952. 419 с.
4. Щеглов В.Н. Субъекты судебного гражданского процесса. Томск, 1987. 128 с.
5. Марочкін І.Є. Прокуратура України: проблеми становлення й розвитку. *Юрист України*. 2011. № 2. С. 62–68.
6. Шакарян М.С. Субъекты советского гражданского процессуального права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1970. 41 с.
7. Советский гражданский процесс : учебник / под ред. М.К. Треушников. Москва : МГУ, 1989. 720 с.
8. Гражданский процесс : учебник / отв. ред. В.В. Ярков ; 7-е изд., перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2009. 784 с.
9. Бородин М. Участие прокурора в гражданском процессе: окремі аспекти. *Право України*. 1999. № 11. С. 52–54.
10. Комаров В.В., Радченко П.І. Суб'єкти цивільного процесуального права : курс лекцій. Харків : Юрид. ін-т, 1990. 52 с.
11. Цивільне процесуальне право України : підручник / за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 1999. 592 с.
12. Кац С.Ю. Участие прокуратуры в советском гражданском процессе : учебное пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1958. 64 с.
13. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2005. 624 с.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : справа № 1-1/99, рішення № 3-рп/99 від 8 квіт. 1999 р. *Конституційний Суд України* : офіц. вебсайт. URL : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9327>.
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду : справа № 587/430/16-ц від 26 червня 2019 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84573553>.
16. The role of prosecution services outside the criminal law field : Opinion № 3(2008) of the Consultative Council of European Prosecutors. Adopted by the CCPE at its 3rd plenary meeting (15–17 October 2008), Strasbourg, 21 October 2008 / Consultative Council of European Prosecutors. *Council of Europe*. URL : <https://wcd.coe.int/wcd/com.intranet.InstraServlet?command=com.intranet.CmdBlobGet&IntranetIdea=1608160&SecMode=1&DocId=1609216&Usage=2>.
17. Дело «Менчинской против России» (заявление № 42454/02) : решение Европ. суда по правам человека от 15 янв. 2009 г. *Платформа стратегической судебной защиты*. URL : <http://www.precedent.in.ua/index.php?id=1233046517>.
18. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю.П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
19. Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України № 15 від 14 січня 2015 р. *Верховна Рада України* : офіц. вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF#Text>.